

KOSOVA-MAMUŞA SAAT KULESİ MAMUŞA CLOCK TOWER IN KOSOVO

Őakir Meraki | *Y.Mimar*
Ferhan Meraki | *Y.Mimar*

Kosova'nın Prizren ili, Mamuša ilçesi'nde bulunan saat kulesi, Osmanlı döneminde, 1815 (H.1230) yılında Prizren Mutasarrıfı (Kaymakamı) Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapı, bazı özgün olmayan değişikliklere ve statik problemlere karşın, günümüze kadar ayakta kalabilmeyi başarmış ve uzun yıllar hizmet vermiştir. Mamuša Saat Kulesi'nin çanı, Mahmut Paşa tarafından, savaştan sonra Semendire'deki bir kiliseden alınarak Mamuša Köyü'ne getirilmiştir.

Moloz taştan yapılan dikdörtgen prizma gövdeli saat kulesi kırma çatıyla örtülmüştür. Çatı üzerinden yükselen ve çanı taşıyan bir çıkıntı daha bulunmakta olup, saat kulesinin yüksekliği, 14.40 metredir.

Saat Kulesi'nin korunması, sürekliliği için hazırlanmış olan restorasyon projesinin önemi büyüktür. Bu nedenle yapılacak olan restorasyon projesinin, sürekliliğin ve korumanın ikinci en önemli aşaması olacağı rahatlıkla söylenebilir. Makalemizde, saat kulesinin tanımı, projelerinin oluşturulması süreci anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mamuša Saat Kulesi, Statik sorunlar, malzeme, Osmanlı dönemi.

The clock tower in Mamuša distinct of the Prizren province of Kosovo was constructed by Mahmut Pasha, the kaimakam of Prizren, in 1815, during the Ottoman era. The building has survived till today and continued to serve for long years even though some uncompatible changes and statical problems. The bell of the building was transported from a church in Smederevo.

The building was built in rubble and has a shape of rectangular plan scheme with a curb roof. There exists another structure in order to support the bell statically and the total height of the tower is 14.40 meters.

The projects of conversation has great significance, therefore the projects are the most second important step of maintenance and conversation. The essay mentions about the architectural features of the tower and the period of projection.

Keywords: Mamuša Clock Tower, statical problems, materials, the Ottoman era.

1-GİRİŞ: OSMANLI DÖNEMİNDE KOSOVA VE MAMUŞA

Osmanlı İmparatorluğu, Osman Gazi tarafından 1299 yılında Anadolu'da kurulmuş ve sınırları Asya'dan Avrupa'ya ve Afrika'ya kadar çok geniş bir alana yayılmış bir Türk devletidir.

Sultan I. Murat (Hüdavendigâr) komutasında 1389 yılında yapılan I. Kosova Savaşı'ndan sonra bölge, Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine girmiş ve 500 yılı aşkın Osmanlı İmparatorluğu idaresinde kalmıştır. Balkan Savaşı'ndan sonra yapılan Londra Antlaşmasıyla (1913) Osmanlılar'ın bölgedeki hakimiyeti son bulmuştur.

Mamuşa; Prizren'e bağlı, ona 16 km. uzaklıkta, Türkler'in yoğun olduğu bir kasabadır. Yakın zamana kadar Prizren'e bağlı bir köy iken 2000 yılından sonra belediye olmuştur. Mamuşa halkı buraya, Türkiye'nin Tokat ilinden geldiklerini ifade etmektedir.

Köyün ne zaman kurulduğuna ilişkin kesin bir belge ve bilgiye ulaşılamamıştır. Kesin olarak bilinen, II. Mahmut döneminde, 1815 (H.1230) yılında Prizren mutasarrıfı Mahmut Paşa tarafından saat kulesinin inşa ettirildiğidir. Halk, Mamuşa adının da Mahmut Paşadan geldiğini ifade etmektedir.

2. MAMUŞA SAAT KULESİNİN TARİHÇESİ¹

Mamuşa; Prizren'e bağlı, ona 16 km. uzaklıkta, Türklerin en yoğun olduğu bir kasabadır. Saat kulesi, kasabanın cami avlusu içerisinde çeşme ile birlikte yer alır. Eskiden bu avlu içerisinde yıkılan medrese de bulunmaktaydı (Vırmiça 1999: 200 – 202, Vırmiça 2001:795, Turan - İbrahimgil 2004: 267, İbrahimgil 2006 846-849).

Saat kulesi, yuvarlak kemerli giriş kapısı üzerindeki iki sıra beş satırlık kitabesine göre tarihlendirilir. Bu kitabeye göre saat kulesi; Ramazan 1230 / Ağustos 1815² tarihinde,

Mahmut Paşa'nın Semendire'de yaptığı savaştan sonra elde ettiği ganimetle yaptırılmıştır.

Mahmut Paşa, Prizren Kalesi'ndeki camisinin inşaatından onüç yıl önce, kalenin kente bakan duvarında bir saat kulesi yaptırdığı, bu saat kulesi ile Mamuşa ve Rahovça'daki saat kulelerine de Mora, Semendire'de 1813 yılında istilacılara karşı yürüttüğü savaşta ganimet olarak aldığı üç çanı taktırdığı bilinmektedir. Mamuşa Saat Kulesi'nin çanı Mahmut Paşa tarafından, savaştan sonra Semendire'deki bir kiliseden alınarak Mamuşa köyüne getirilmiştir. Osmanlı'nın bu topraklardan çekilmesinden sonra, Sırp tarafından çanları sökülerek alınmıştır. Mamuşa halkı bu olay üzerine

Fotoğraf 1. Mamuşa Saat Kulesi.

¹ Proje raporu hazırlanırken, yapının tarihçesi Prof. Dr. Hakkı Acun (Sanat Tarihçi) tarafından yazılmıştır.

² Vırmiça 1999: 202, İbrahimgil 2006: 847. Her iki yayında da kitabe tarihi 1230 olmasına karşın 1231 yazılmıştır.

saat kulesine yeni bir çan satın almıştır. Fakat Mamuşalılar alınan bu çanın sesinin eskisi gibi olmadığını duyarak üzülmüşlerdir. Saat kulesi içerisinde parçalanmış saatin mekânizması halen durmaktadır. Kule, 1990 yılına kadar hizmet vermiştir (Vırnıça 1999: 200-202, İbrahimgil 2006: 847).

Fotoğraf 2. Mamuşa Saat Kulesi'nin kitabesi.

Kitabenin Okunuşu:

- 1- Allahu teala itdi hidayet
- Kıldı muzaffer oldu saadet
- 2- Semendre 'nin nakus-ı küfrün
- Mahmud Paşa hem aldı ganimet
- 3- Hayr-ı niyetle yaptırmasına
- Mamuşa için eyledi himmet
- 4- İkbil-i ömrü olsun ziyade
- İtdikte eflak-i devre azimet
- 5- Bir hoşça çıktı nazım ile tarih
- İlam-ı evkat ola bu saat
fi şehr-i Ramazan sene 1230 [2]

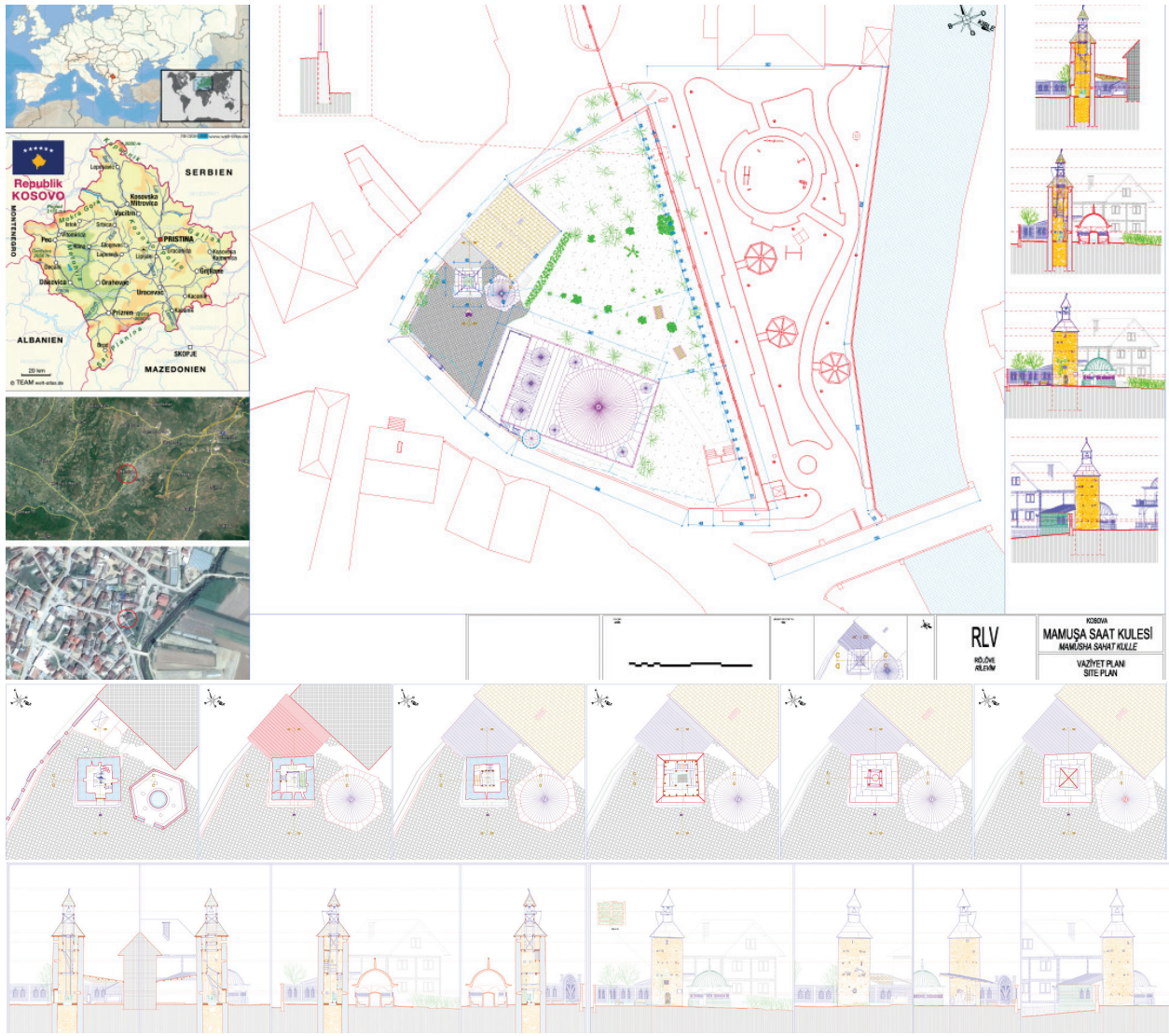
3. RÖLÖVE-RESTİTÜSYON – RESTORASYON PROJESİNİN HAZIRLANMASI

3.1 Rölöve Çalışması

Rölöve çalışması, yapının ve yakın çevresinin yazılı, görsel ve çizili belgelerle tespit edilmesini içermektedir. Değişik ölçeklerde üretilen çizimlerle yapının konumu, nasıl bir çevrede yer aldığı, yakın çevre ile olan ilişkileri ve mevcut durumu anlatılmıştır. Yapının rölöve çizimlerinin hazırlanma sürecine, öncelikle yapıda gerçekleştirilen ölçüm çalışmaları ile başlanmıştır. Geleneksel, optik ölçüm ve scanner tarama tekniklerinin bir arada kullanıldığı arazi çalışması ile yapı ölçülmüştür. Elde edilen bütün veriler bilgisayar ortamında değerlendirilerek yapının 3 boyutlu modeli elde edilmiştir. Bu ölçümler esas alınarak, bilgisayar ortamında özel programlar ve fotogrametrik yöntemler kullanılarak yapının rölövesi hazırlanmıştır.

Şekil 1. Yapının optik ve scanner sistem ile ölçümü.

Şekil 2. Kulenin rölöve çizimleri (vaziyet planı, planı ve görünüşleri).

Elde edilen bilgiler ışığında vaziyet planı, kat planı, çatı planı, kesit ve cepheler çizilerek, yapının rölövesi hazırlanmıştır. Vaziyet planı 1/200 ölçeğinde, plan, kesit ve görünüşler ise 1/50 ölçeğinde çizilmiştir. Çizimlerde ölçüler santimetre (cm); kotlar ise, metre (m) cinsinden verilmiştir (Bkz. Rölöve Çizimleri).

Rölöve çizimlerinde, yapıda kullanılan malzeme, yapım tekniği, strüktürel özellikler, strüktür ve malzemeye yönelik bozulma ve deformasyonlar gösterilmiştir.

Çizili belgelerin yanı sıra, yapının mevcut durumunu anlatacak şekilde fotoğrafları çekilerek yapıya ilişkin görsel belgeler oluşturulmuştur.

3.2-Mamuşa Saat Kulesi'nin Mimarisi³

Saat kadranı olmayan kule, zeminde 4.00x4.00m ebatlarında ve yüksekliği 14,40 m'dir. Moloz taştan yapılan dikdörtgen prizma gövdeli saat kulesi, kırma çatıyla örtülmüştür. Çatı üzerinden yükselen ve

Fotoğraf 3. Mamuşa Saat Kulesi'nin dış görünümü.

³ Prof. Dr. Hakkı Acun, Sanat Tarihçi.

Fotoğraf 4. Mamuşa Saat Kulesi'nin dış görünümü.

Fotoğraf 5. Mamuşa Saat Kulesi'nin içinden görünüm.

çanı taşıyan bir çıkıntı daha vardır. Kuleye yuvarlak kemerli kapıdan girilerek, içten ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Ayrıca saat kulesinin saatini çalıştıran ağırlıkların indiği yaklaşık 4,25 m derinliğinde bir bodrum katı bulunmaktadır.

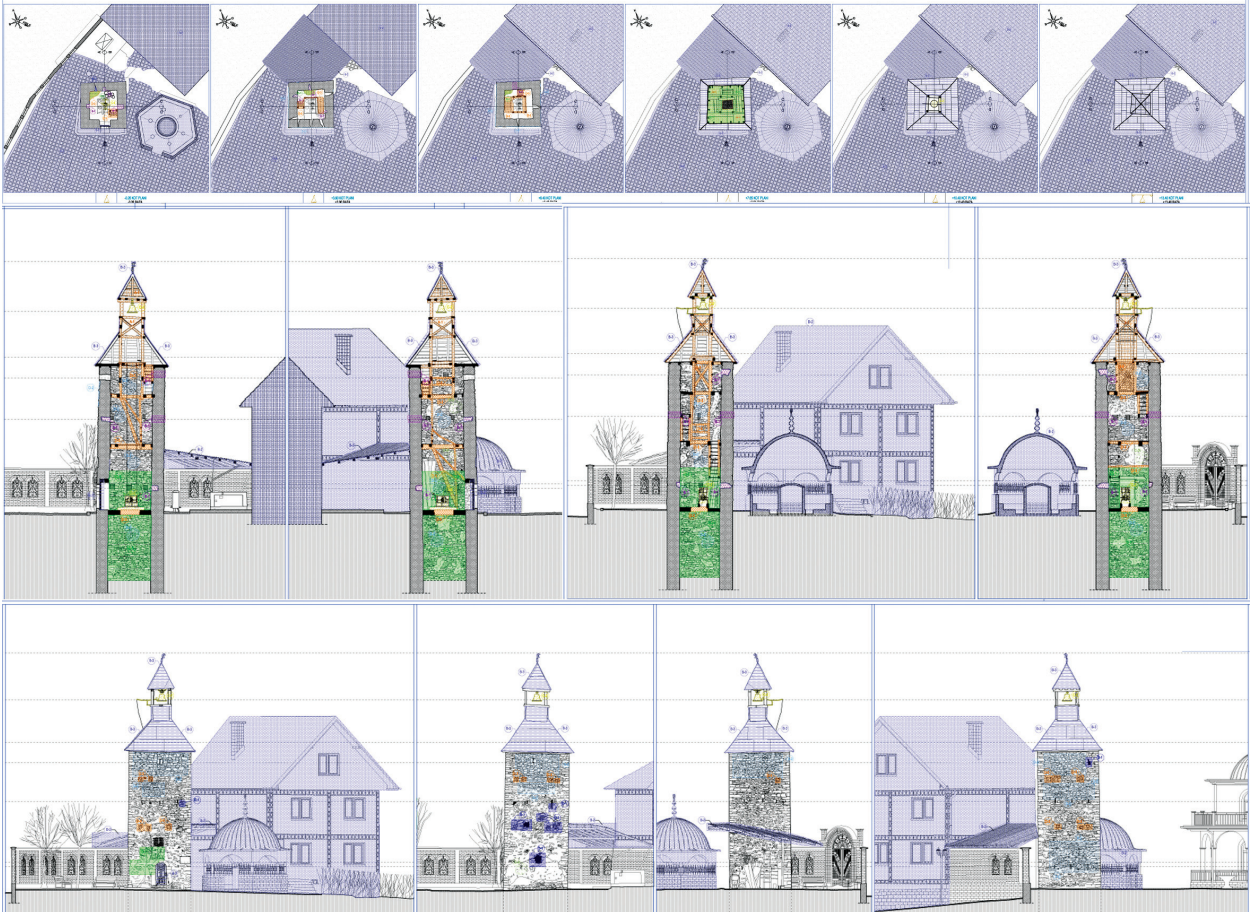
3.3-Rölöve Analizi

Yapının yapısal bozulmaları, deformasyonları, temel sorunları, taşıyıcı sistem sorunları ve yapı malzemesine ait sorunları tespit edilmiştir. Yapı ve çevresinde meydana gelmiş bu sorunlar farklı renklerde ifade edilerek, ölçsüz rölöve çizimleri üzerinde gösterilmiştir

3.4-Teknik Araştırmalar

3.4.1- Malzeme Analizi⁴

Mamuşa Saat Kulesi yapısal malzemelerinden oluşan örnekler (taş, harç ve sıva), çeşitli analitik metotlar kullanılarak arkeometrik yönden incelenmiştir. Örnekler, öncelikle görsel olarak değerlendirildikten sonra fotoğraflanarak belgelenmiş ve kodlanmıştır. Arkeometrik çalışmalar kapsamında taşların temel fiziksel özellikleri temel fiziksel testlerle (kayaç sertliği, birim hacim ağırlığı, su tutma kapasitesi, gözeneklilikleri) (ASTM 1984, Başarır vd. 2004, RILEM 1980, Ulusay vd. 2005), suda çözünen tuz miktarı ile tuz (anyon) türleri de kondaktometrik analiz ile belirlenmiştir (Black vd.

Şekil 3. Rölöve analizine dönük hazırlanan çizimler.

⁴ Yrd. Doç. Dr. Ali Akın Akyol, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı.

1965, Brady ve Weil 2004, Means ve Parcher 1963, Feigl 1966). Harç ve sıvalarda agrega/bağlayıcı ve agregada tanecik dağılımı analizi uygulanmıştır (TSE, 2007). Yapısal örneklerin ince kesitleri hazırlanıp, optik mikroskop analizi ile incelenmiştir (Kerr 1977; Rapp 2002). Harç ve sıva örneklerin kimyasal bileşimi PED-XRF analizi ile gerçekleştirilmiştir (Johnson vd. 1999, La Tour 1989, Shackley 2011). Harç ve sıva örneklerin agrega ve dayanım özellikleri arasındaki ilişki, harç ve sıvaların kimyasal bileşim özellikleri ile elde edilen Cementation Index verisi yardımı ile değerlendirilmiştir (Boynton 1980).

Kosova Mamuşa Saat Kulesi'ne ait malzeme grubu "Kosova, Mamuşa Saat Kulesi Yapı Malzeme Analizi" adı altında Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı (MAKLAB) ile Ankara Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (YEBİM) Laboratuvarları'nda incelenmiştir.

Taş Örnekler: Mamuşa Saat Kulesi'nde ana yapı malzemesini taşlar oluşturmaktadır. Kulenin duvarlarını oluşturan taşlar benzer fiziksel, kimyasal ve petrografik özelliktedirler (Tablo 1). Yapısal özellikleri ile düşük yoğunluklu ve yüksek gözenekli örnekler daha dayanımsız durumda olan örneklerdir. Kuleden örneklenen taş/kayaç örnekler kireçtaşlarıdır. Fiziksel test uygulanabilen kireçtaşı örneklerin doygun/kuru birim hacim ağırlıkları sırasıyla 2,68 ve 2,69 g/cm³ / 2,57 ve 2,65 g/cm³, toplam su emme kapasitesi %0,52 ve 1,54, toplam gözenekliliği de %1,39 ve 3,97 değerindedir (Tablo 2). Taş/kayaç örnekler genel olarak değerlendirildiğinde kireçtaşlarının birbirine oldukça benzer ve yüksek fiziksel veriler ile yüksek dayanıma sahip örneklerdir. Kireçtaşı örneklerin Schmidt çekici sertlik değerleri de 24,6 ve 27,4'dir. Taşlar "az sert" (SH: 21-40) kategoride sınıflandırılmaktadır (Tablo 2).

Taş/kayaç örneklerin suda çözünen toplam tuz miktarı, içerdiği tuz (anyon) türleri ile pH değeri belirlenmiştir (Tablo 3). Örnekler genel olarak değerlendirildiğinde, zayıf bazik (ortalama 8,09) ortam şartları içinde nispeten düşük oranda toplam tuz içeriğe (%0,45) sahiptirler (toprakta >0,15 yüksek tuzlanma; (Dursun 2008) (Tablo 3). Örnekler içerdikleri tuz türleri açısından genel olarak değerlendirildiğinde; yüksek miktarda karbonat (192 mg/L), düşük miktarda sülfat (20 mg/L) ve klorür (6 mg/L) türü tuzlanma belirlenmiştir (Tablo 4). Kaynağını ayıran onarım (yoğunlukla çimento içerikli) derz harçlarından alan, zayıf bazik ortamda bulunan taşların tuzlanması yüzeysel değil bünyesel niteliklidir. Taşa taşınan tuzlar mevsimsel (yağışlı dönemlerde) etkilerle değişim gösterebilmektedir.

İnce kesit optik mikroskop analizi ile petrografik yönden incelenen taşlar, kireçtaşlarıdır (Tablo 5a ve Şekil 4). Kireçtaşları petrografik özelliklerine göre iki alt tür (kuvars-lı ve biyospartik) halinde sınıflandırılmıştır (Tablo 5a). Kule-

ye ait taşlar (kireçtaşı) genel olarak yakın çevre yerel kayaç formasyonunu yansıtmaktadır.

Harç ve Sıva Örnekleri: Mamuşa Saat Kulesi taş/tuğla derz ve moloz dolgularından örneklenen özgün/onarım harç ve sıva/sıva katı örnekleri içinden asidik agrega/bağlayıcı analizine uygunluk gösteren örneklerin toplam agrega oranları belirlenmiştir. Toplam agrega (karbonat içermeyen) içerikleri harçlarda %57,71-79,24 arasında (ort. %67,75) değişmektedir; sıvanın ise %79,90 değerindedir (Tablo 4). Sadece toplam agrega/bağlayıcı oranları açısından yapılacak bir değerlendirme ile özgün/onarım harç ve sıva örneklerinin benzer oranlarda (karbonat içermeyen) toplam agrega içeriklerinin bulunduğu görülmektedir. Harç ve sıva örneklerin, toplam agrega oranları geleneksel/standart uygulamalarda görülen 2:1 (agrega: bağlayıcı) karışım oranıyla uyumlu olduğu görülmektedir (Tablo 4).

Mamuşa Saat Kulesi cepheleri/duvarlarından örneklenecek asidik agrega/bağlayıcı analizine tabi tutulan harç ve sıva örneklerinden işlem sonrası elde edilen agregalar sistematik elemelerden geçirilerek granülometrik ayrımları <63 µm – 1000 < µm elek aralığında 6 farklı bölümlenme ile yapılmıştır (Tablo 4). Harç örneklerde kil/silt (<63 µm Ø) boyutlu agrega oranı %1,42-4,16 arasında (ort. %2,66) değişmektedir, sıva örneğin ise %6,49 değerindedir (Tablo 4). Harç örnekler düşük, sıva örnek ise yüksek oranda kil/silt içeriğe sahiptir. Harç ve sıva örneklerin çok iri kum boyutlu (>1000 µm) agrega içerikleri de, harçlarda %36,96-65,98 arasında (ort. %47,86) değişmektedir, sıvada ise %26,66 değerindedir (Tablo 4). Analiz edilen harç ve sıva örneklerin silt/kum boyutlu agrega içeriğini de toplam kil/silt ve çok iri kum dışındaki agregalar (%100'e tamamlanan oranda) oluşturmaktadır (Tablo 4). Harç ve sıva örneklerin ana agrega yapısını genel olarak ortalama/iri/çok iri kum boyutlu agregalar (>250, >500 ve >1000 µm Ø) oluşturmaktadır (Tablo 4) (Wentworth 1922).

Mamuşa Saat Kulesi cephe/duvarlarına ait harç ve sıvalar asidik agrega/bağlayıcı analizinden geçirildikten sonra elde edilen agreganın içeriği ve tanecik türleri binoküler mikroskop altında incelenmiştir. Harç ve sıvalardaki agregaların fiziksel yapılarının yoğunlukla kırıklı köşeli agregalar içerdiği anlaşılmıştır. Harç ve sıva örneklerin agregalarının zengin içerikli, dere yatağı kumu malzemeli agregalardan oluştuğu belirlenmiştir. Harç ve sıvaların içeriğini oluşturan ortalama/iri/çok iri kum boyutlu agregalar yerel kayaç formasyonunu yansıtmaktadır. Kuleden örneklenen özgün/onarım harç ve sıva örneklerinin agrega içeriğinin bilinçli olarak oluşturulduğu, belli tanecik boylarının tercih edildiği ve uygulamaların belli oranlar nispetinde yapıldığını söylemek mümkündür.

Saat Kulesi'nden örneklenen harç ve sıva örnekler, ince kesit optik mikroskop analizi ile detaylı olarak tanımlanmış-

lardır (Tablo 5b ve Şekil 4). Agregabağlayıcı bileşimleri açısından incelenen harç örnekler 3, siva örnek de tek grup altında sınıflandırılmıştır (Tablo 5b). Harç ve sıvalarda bağlayıcı içeriğini kireç, kireç/çimento ve çimento/kil karışımlarının oluşturduğu belirlenmiştir (Tablo 5b ve Şekil 4). Harç ve siva örneklerin çimento içeriği, yakın dönem onarımlarını yansıtmaktadır. Harç (derz ve moloz dolgu) ve siva örnekler içinde Harç Gr3 kireç içeriği ile özgün nitelik taşımaktadır. İnce kesit optik mikroskop analizi ile incelenen harç ve sıvaların agregabağlayıcı içeriğinin genellikle homojen bir içerik sergilediği anlaşılmıştır (Tablo 5b). Harç ve sıvaların agregabağlayıcı içeriklerinde belirlenen farklılıklar ise uygulamanın dönem ve bu dönemlere ait hammadde farklılıkları ile açıklanabilir.

Mamuşa Saat Kulesi'nden örneklenen harç ve siva örneklerin kimyasal bileşimlerine de PED-XRF analizi ile ulaşılmıştır. Harç ve siva örneklerin ana (>%) element içeriğini azalan oranda LOI (toplam karbonat), CaO, SiO₂, Al₂O₃, Fe₂O₃, MgO ve K₂O oluşturmaktadır. İnce kesit optik mikroskop analizini destekler nitelikte harç ve siva

örneklerinin petrografik yapılarında görülen farklılaşmalar, örneklerin belirlenen kimyasal içeriklerinde de izlenebilmektedir. Harç ve siva örnekler ana element içeriklerine göre değerlendirildiğinde harç örnek siva örneğe göre daha düşük SiO₂ ve LOI ile daha yüksek CaO içeriğe sahiptir.

Harç ve siva örneklerin PED-XRF analizi ile elde edilen verileri üzerinden Cementation Index (CI) değerlerine ulaşılmıştır. Harç (MSK-H3) ve siva (MSK-S1) örneğinin dayanım özellikleri ve kireç türleri hakkında fikir veren bu veriler, örneklerin benzer kireç türlerinde yüksek hidroliklik özellikte olduğunu göstermiştir. Harç örneğin CI değeri 2,04, sıvanın ise 4,66 değerindedir. Bununla beraber CI verileri yüksek örneklerin hidroliklik ya da dayanım özellikleri de yüksek anlamındadır. Harç ve sıvalardan kireç türü DÇ/Ç (doğal çimento/çimento) olan örneklerin dayanımı yüksektir. Daha eski ya da yapısal örneklerin zaman içerisinde artan hidroliklik özellikleri sadece CI verileri ile değerlendirilebilir. CI verileri yüksek örneklerin özgün ve yapısal örnek olmaları da oldukça yüksek ihtimaldir.

Tablo 1. Mamuşa Saat Kulesi yapı malzeme grubu.

Grup Kodu	Malzeme Grubu Açıklamalar	Ana Örnek Sayısı
MSK-T	Taş Örnekler (İç-Dış Duvar Örgülerinden)	2
MSK-H	Harç Örnekler (Taş Derz ve Moloz Dolgulardan)	5
MSK-S	Siva Örnek	1

Kodlama Ön Ek : MSK (= Mamuşa Saat Kulesi).

Tablo 2. Mamuşa Saat Kulesi taş örneklerinde fiziksel testler.

Örnekler	BHA-Doygun (g/cm ³)	BHA-Kuru (g/cm ³)	SEK (%)	P (%)	Sertlik (SH)*	Tür
MSK-T1	2,69	2,65	0,52	1,39	27,4	K. Kireçtaşı
MSK-T2	2,68	2,57	1,54	3,97	24,6	B. Kireçtaşı

(*) Sertlik; 0-10: Yumuşak, 10-20: Az Yumuşak, 21-40: Az Sert, 41-50: Sert, 51-60: Oldukça Sert, >60: Çok Sert

Tablo 3. Mamuşa Saat Kulesi taş örneklerinde spot testler, pH ve toplam tuz miktarı (SS).

Örnekler	Fosfat (PO ₄ ³⁻)	Sülfat (SO ₄ ²⁻)	Klorür (Cl)	Karbonat (CO ₃ ²⁻)	pH	SS (%)
MSK-T1	-*	20*	6*	192*	8,06**	0,53**
MSK-T2	-	-	6	192	8,11	0,37

(*) mg/L, (**) 100 mL suda

Testlerin Hassasiyeti; (PO₄³⁻): 0,10 mg/L, (SO₄²⁻): 20 mg/L, (Cl⁻): 3 mg/L, (CO₃²⁻): 4 mg/L

Tablo 4. Mamuşa Saat Kulesi harç ve siva örneklerinde agregabağlayıcı ve granülometrik analizler.

Örnekler	TB (%)*	TA (%)*	<63 µm	>63 µm	>125 µm	>250 µm	>500 µm	>1000 µm
MSK-H1	38,55	61,45	2,48	3,79	5,41	32,98	10,50	44,85
MSK-H2	42,29	57,71	2,96	4,47	5,36	20,43	29,83	36,96
MSK-H3	26,51	73,49	2,29	2,70	4,06	15,23	26,66	49,06
MSK-H4	33,12	66,88	4,16	4,24	5,14	19,85	24,15	42,46
MSK-H5	20,76	79,24	1,42	1,48	2,90	10,20	18,02	65,98
MSK-S1	24,10	75,90	6,49	12,97	14,20	20,15	19,52	26,66
Harç Ort.	32,25	67,75	2,66	3,33	4,57	19,74	21,83	47,86

(*) TB: Toplam Bağlayıcı Oranı, TA: Toplam Agregabağlayıcı Oranı.

Tablo 5a. Mamuşa Saat Kulesi taş/kayaç örneklerinin petrografik özellikleri.

Taş Grupları	Kayaç Türü	Sertlik (Mohs)	Açıklamalar
MSK-T1	Kuvarşlı Kireçtaşı	3	Başlıca kalsit içeren yapıda kuvars, opak mineraller ve az oranda kil yer almaktadır.
MSK-T2	Biyosparitik Kireçtaşı	2,5 - 3	Başlıca kalsit ve yoğun fosil içeren yapıda az oranda kuvars, ve opak mineraller yer almaktadır.

Tablo 5b. Mamuşa Saat Kulesi harç ve sıva örneklerinin petrografik özellikleri.

Harç ve Sıva Örnek Grupları	MTB (%)	MTA (%)	Matriks Bağlayıcı İçeriği (%100)				Matriks Agrega İçeriği (%100)		
			Kireç	Kil	Çm	Alçı	Kayaç & Mineraller*	TK	Org
Harç Gr1	65	35	5	-	95	-	100 (Q,Pl,Ş,Gn, Qs,G,By,Op,Am,C)	-	-
Harç Gr2	75	25	20	-	80	-	100 (Q,Pl,By, Am,Op,Gn,Ş)	-	-
Harç Gr3	60	40	100	-	-	-	100 (Q,By,Ç,Qs,Op)	-	-
Sıva Gr1	70	30	-	15	85	-	97 (Q,Pl,Ç,Qs, Ş,M,By,C,Op)	-	3

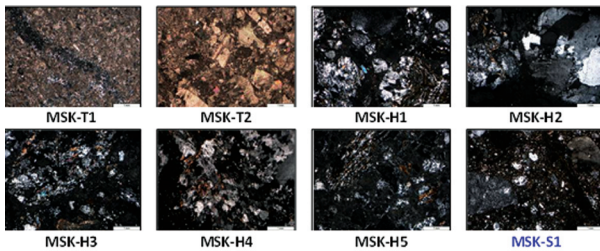
Harç Gr1: MSK-H1, MSK-H2 (Onarım)

Harç Gr2: MSK-H3, MSK-H5 (Onarım)

Harç Gr3: MSK-H4 (Özgün)

Sıva Gr1: MSK-S1 (Onarım)

(*) Am: Amfibol, By: Biotit, C: Kalsit, Ç: Çört, Çm: Çimento, G: Granit, Gn: Gnaiss, K: Kireçtaşı, M: Mermer, MTA: Matriks Toplam Agrega Oranı, MTB: Matriks Toplam Bağlayıcı Oranı, Op: Opak Mineraller, Org: Organik İçerik, Pl: Plajiyoklas, Py: Piroksen, Q: Kuvars, Qs: Kuvarsit, Ş: Şist, TK: Tuğla Kırığı Parçaları

Şekil 4. Mamuşa Saat Kulesi örnekleri ince kesit optik mikroskop mikrofotografaları.

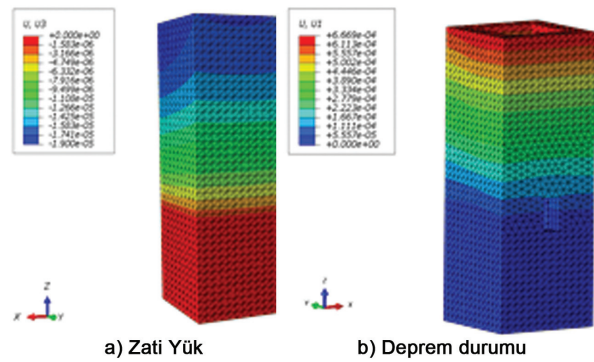
3.5- YAPISAL ANALİZ⁵

İncelenen camiyle ilgili olarak iki farklı analiz gerçekleştirilmektedir. Birinci analiz yapının kendi ağırlığı altında düşey yüklerle göre analizdir. İkinci analiz ise yapının muhtemel deprem etkisinde kaldığı dikkate alınarak depreme göre ($a_g=0,25g$)* analizdir. Analizlerde caminin deplasman yapmış şekli, meydana gelen çekme, basınç ve kayma gerilmelerinin konum ve değerleri ile şekil değiştirmelerin dağılım ve değerleri belirlenmektedir. Saat kulesinin analizleri için sonlu elemanlar yöntemi kullanılmıştır. Oluşturulan modellemeler sonucunda elde edilen yer değiştirme renklendirmeleri Şekil 5'te, basınç gerilmeleri renklendirmesi Şekil 6'da, basınç şekil değiştirmesi ise Şekil 7'de sunulmaktadır.

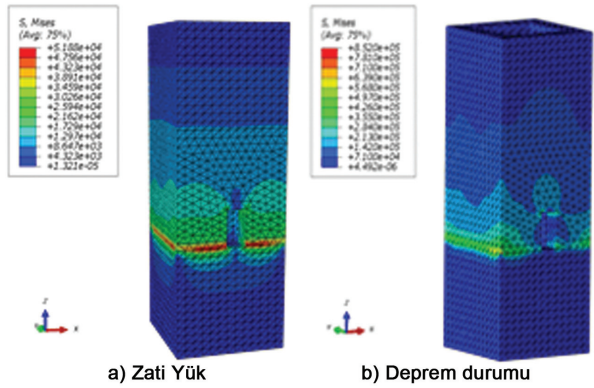
Saat kulesi için gerçekleştirilen kendi ağırlığı altında statik ve 0,25g yer hareketi ivmesine sahip deprem hareketi altında dinamik analizlerden elde edilen bulgular toplu olarak Tablo 6 de verilmektedir.

Yukarıda sunulan bulgular ve yerinde yapılan incelemeler doğrultusunda Kosova Saat Kulesi için öz bazı hususlar aşağıdaki belirtilebilir.

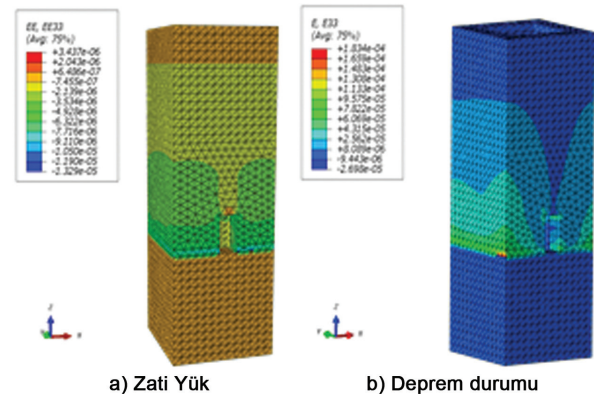
Maruz kaldığı tüm dış etkilere karşı tarihi saat kulesi günümüze kadar ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Ancak kulede birtakım hasarlar bulunmaktadır. Gelecek nesillere güvenle aktarılabilmesi için bu hasarların mutlaka onarılması gerekmektedir.

Şekil 5. Saat kulesi için belirlenen yer değiştirme renklendirmesi (ABAQUS).

Şekil 6. Saat kulesi için belirlenen basınç gerilmeleri renklendirmesi (ABAQUS).

Şekil 7. Saat kulesi için belirlenen basınç şekil değiştirmesi renklendirmesi (ABAQUS).

⁵ Prof.Dr. Adem Doğangün, Prof.Dr. Ramazan Livaoglu, Uludağ Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü, Mamuşa Kulesi Raporu.

Tablo 6. Analizlerden elde edilen bulgular.

Tepki	Deplasman (mm)	Gerilmeler (MPa)			Şekil Değişiklikleri	
		Çekme	Basınç	Kayma	Çekme	Basınç
Zati yük	0,19 (düşey)	0,021	0,052	0,022	0,0000325	0,00000344
Deprem	0,67 (yatay)	0,67	1,10	0,85	0,000061	0,000183

Kulenin oturduğu temel/zemin yapısını belirlemek için sondaj açtırılmıştır. Yapı yerinde yapılan incelemelerde zemin hareketleri sonucu oluşan herhangi bir hasar işaretine rastlanmamıştır.

Kule taşıyıcı sisteminin statik açıdan güvenliğini etkileyen en önemli hasarlar duvarlarda meydana gelen oyulmalardır. Zira bu oyulmalar kesit alanını azalttığından kesitin taşıma kapasitesini ve rijitliğini azaltmaktadır. Kuledeki ikinci dereceden önemli hasar ise taşlar arasındaki derzlerde meydana gelen aşırı derz boşalmalarıdır. Bunların statik rapor ekinde belirtildiği şekilde mutlaka onarılması gerekmektedir. Oyukların doldurulmasında ve kesitin tamamlanmasında kuledeki taşlarla aynı karakterde taşlar kullanılmalıdır.

Bulgular tablosunda (Tablo 2) verilen deplasman değerlerine bakıldığında yapının yatay ve düşey doğrultuda önemli bir deplasman probleminin olmadığı görülmektedir. Tabloda verilen değerlere bakıldığında basınç gerilmeleri açısından, kesitlerin restorasyon projesi kapsamında tekniğine uygun olarak tamamlanmasından sonra, önemli bir sorunla karşılaşmayacağı anlaşılmaktadır.

Kulenin zemin üst yüzeyi ile temas eden bölgesinde yağış sularının etkisiyle taşlarda renk değişimleri ve yüzeysel etkilenmeler söz konusudur. Bunların uzun yıllar aynı etkiye maruz kalması halinde yüzeysel bozulmaların derecesi artarak devam edecektir. Bunlar temizlendikten sonra statik rapor ekinde belirtildiği şekilde koruyucu ile korunmalıdır.

Mamuşa Saat Kulesi için yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda raporda önerilen onarım yöntemlerinin uygulanması halinde, saat kulesi özgün durumundaki yapısal güvenliğine yeteri derecede yaklaşmış olacaktır.

3.6- RESTİTÜSYON ÇALIŞMASI

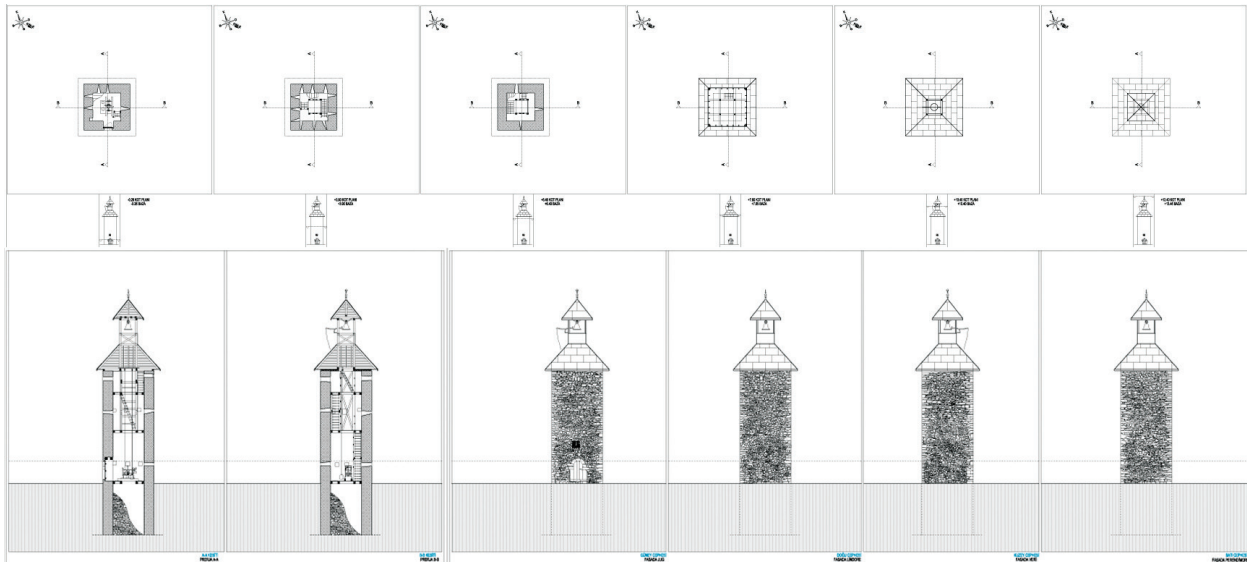
Restitüsyon, bir taşınmaz kültür varlığının zaman içinde geçirdiği müdahaleleri dönemleyen ve ilk yapıldığı ya da belli bir dönemdeki durumunun belirlenmesi için gerçekleştirilen bir çalışmadır.

Yapının ilk dönemdeki durumu ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişiklikler için tarihi araştırmalar, vakfiyeler, arşiv bilgileri, yapıya ait daha önce yapılmış projeler, eski fotoğraflar ve yapıdan gelen izler araştırılmıştır.

Belge-bilgilerden ve yapıdan gelen izlerden yapının ilk yapılışından günümüze kadar olan tahribatları, değişimleri ve onarımları incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu, onarımdan kaynaklı bazı değişikliklerin ve müdahalelerin olmasına karşın, yapının genel olarak ilk yapıldığı dönemdeki mimari ve yapısal özelliklerini koruduğu görülmektedir.

Restitüsyon çalışmasında öncelikle yapıdan gelen izler değerlendirilmiştir. Yapıda zaman içerisinde yapılmış eklenmeler, değiştirilmiş mimari elemanlar, kapatılmış açıklıklar, yok olmuş mimari elemanlar ve yapı çevresinde meydana gelen dolgular araştırılmıştır.

Bütün bu elde edilen belge ve bilgilerin değerlendirilmesiyle, yapının ilk yapıldığı dönemdeki olası durumunun restitüsyon projesi hazırlanmıştır

Şekil 8. Yapının ilk yapıldığı dönemdeki olası durumunu gösteren restitüsyon çizimleri (plan ve görünüş).

3.6.1-Saat Kulelerinin Çalışma Düzenleri⁶

Her yerden rahatlıkla görülebilmesi için kulevari şekilde yapılan saat kuleleri genel olarak kaide, gövde ve köşk bölümlerinden oluşur. Kaidе bölümünde, bir oda, oda içinde kulenin üzerine çıkmak için bir merdiven yer alır. Bu oda bazen muvakkithane olarak düzenlenmiştir. Bazen de bu kaide üzerinde çeşme bulunur.

Kulenin ikinci bölümü olan gövde içinde, köşk bölümüne çıkan merdiven yer alır. Merdiven ya "Z" şeklinde, ya da spiral şekilde kulenin iç duvarlarını dolaşarak yukarı doğru çıkar. Gövdenin orta bölümünde, saatin ağırlıklarının rahatça aşağı yukarı doğru inip çıkması için boşluk bırakılmıştır.

Saat kulesinin en son katı, köşkün bulunduğu kısımdır. Köşkün içinde saat mekanizması vardır. Saat mekanizması üzerinde küçük bir saat bulunur. Bu saat, yukarı bir mille bağlanır. Bu mil kulenin dışındaki saat kadranları üzerinde bulunan akrep ve yel kovanı hareket ettirir. Ayrıca yukarıdaki çanın tokmağını çalıştırır. Saat mekanizmasının çarkları arasında bulunan makaralara sarılı, uçlarında ağırlıkları bulunan iki çelik halat vardır. Bu halatların ucundaki ağırlıkların aşağı-yukarı inip çıkmasıyla saatin kurularak çalışması sağlanır.

Saat köşkünün tepesinde bir çan yer alır. Bu çanın üzeri bazen bir kubbe veya külâhla örtülüdür. Çanın sesinin uzaklara duyurulması için kenarlarında pencere veya açıklıklar bırakılmıştır. Saat kadranları olmayan yalnız sesiyle saatin kaç olduğunu duyuran daha az gelişmiş çoğunlukla Balkanlarda karşımıza çıkan saat kuleleri de vardır.

Saat kulelerinde bulunan saatlerin ortak özellikleri şöyle sıralanabilir; saatler her saat başı saat sayısı kadar veya saat başı tek vuruş yapacak şekilde imal edilmişlerdir. Bazı saatler her saat başı saat sayısına ilave olarak her yarım saatte çalarlar. Bazılarında ise, her saat başındaki vuruşlar bir - iki dakika ara ile tekrar edilir. Büyük ağırlıklarla çalışan saatler, özelliklerine göre, haftalık on beş günlük veya aylık olarak kurulabilir. Her kulenin bir veya daha çok saat kadranına ve çana sahip olması, bir başka ortak özelliktir.

3.6.2- Mamuşa Saat Kulesi' ne Benzer Saat Kuleleri

Mamuşa saat kulesi, plan ve dış görünüşü açısından Rahovça Saat Kulesi ile çok benzeşmektedir. Rahovça Saat Kulesi, yuvarlak kemerli giriş kapısı üzerindeki, tek satırlık sene ve tarih yazılı kitabesine göre tarihlendirilir. 36 x 43 cm. Boyutlarında, " Sene 1206 " yazılı kitabesine göre kule H. 1206 / M. 1791 - 1792 tarihinde yaptırılmıştır (Vırmiça 2001: 795, İbrahimgil 2006: 847). Halk tarafından « Mahmut Paşa Saat Kulesi » adıyla anıldığından, Mahmut Paşa'nın yaptırdığı düşünülmektedir. Ancak, Mahmut Paşa'nın Sait Paşa'dan sonra 1809'de Prizren Mutasarrıflığı'na getirildiği ve 29 Ağustos 1836'ya ka-

dar bu görevde bulunduğu bilinmektedir. Mahmut Paşa, Prizren Kalesi içinde ve Mamuşa Köyünde (1230/1815-1816)'da birer saat kulesi inşa ettirmiştir. Rahovça'daki saat kulesi Paşa'nın inşa ettirdiği diğer saat kulelerinden 24 yıl önce yaptırılmıştır. Bu nedenle saat kulesinin daha önce başka bir kişi tarafından inşa ettirildiği ve Mahmut Paşa tarafından kuleye bir çan taktırıldığı dü-

Fotoğraf 7. Rahovça Saat Kulesi.

Fotoğraf 8. Vuçitrin Saat Kulesi.

⁶ Prof. Dr. Hakkı Acun, Sanat Tarihçisi.

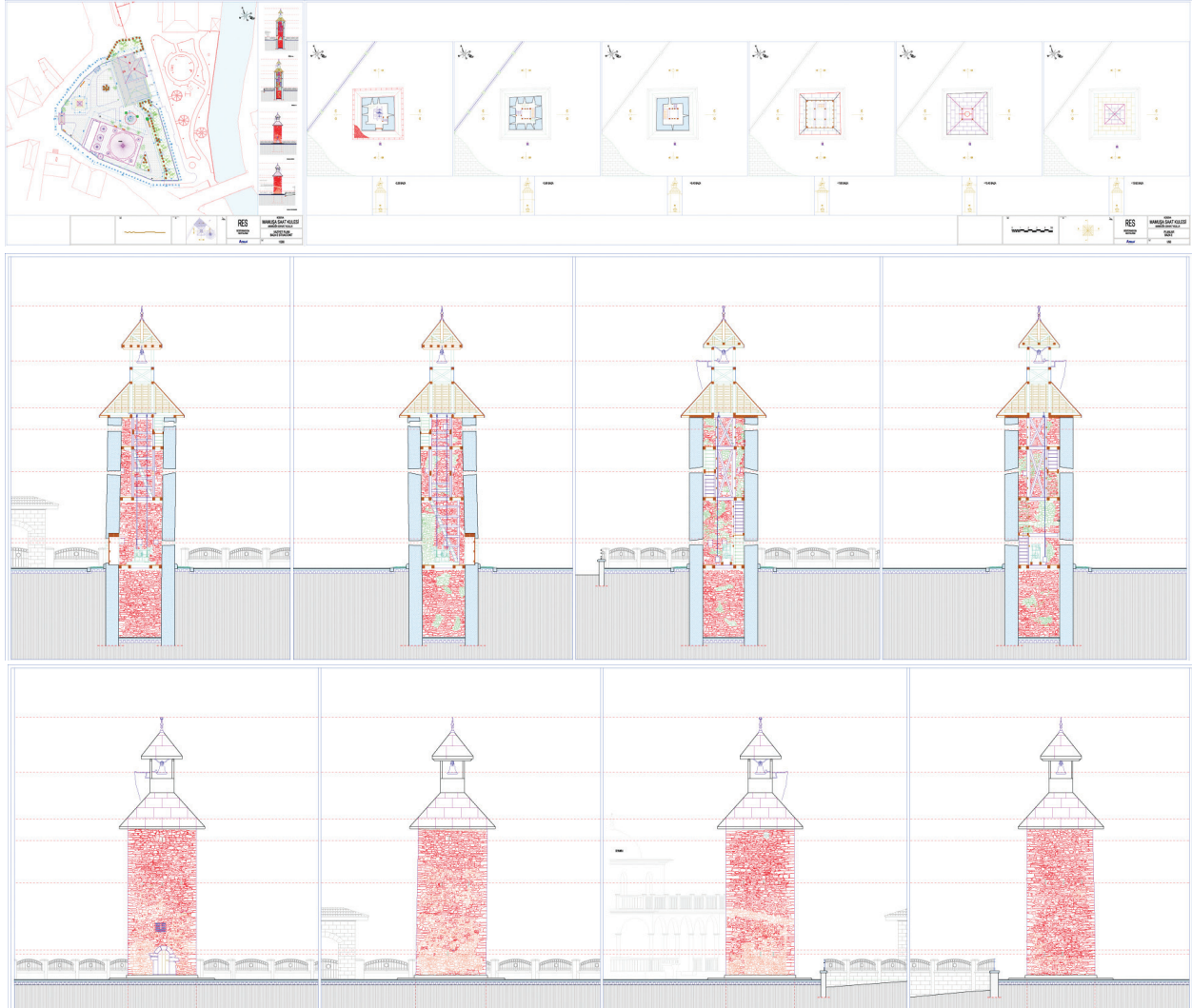
şünülmemektedir (Virmiça 2001: 795, Bay 99/2003: 43, İbrahimgil 2006: 847). Kule, plân ve dış görünüşü açısından Mamuşa Saat Kulesi'ne benzemektedir. Saat kadranı olmayan kulesinin yüksekliği, 14.50 m. civarındadır. Moloz taştan yapılmış olan dikdörtgen prizma gövde, kırma çatılıdır. Çatının ortasından, demirden dört ayak üzerinde çanın takıldığı kulesi yükselmektedir. Kuleye yuvarlak kemerli bir kapıdan girilerek, içten spiral bir ahşap merdivenle çıkılmaktadır.

Mamuşa Saat Kulesine benzeyen diğer bir saat kulesi de bugün ayakta olmayan Vulçitrın saat kulesidir. Kule, Çarşı Camisi'nin yanında yer almaktaydı. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen kulenin ahşaptan olduğu ve Mamuşa Saat Kulesi'ne çok benzediğini söyleyebiliriz. Saat kadranı olmayan kulenin çanın çalındığına dair 1830 tarihli bir belge vardır. Ayrıca çanı üzerinde "1764 Yan Moldvan" yazdığını biliyoruz (Virmiça 1999: 284, Virmiça 2001: 795, Bay 2005: 4, İbrahimgil 2006: 987 - 988). Söz konusu olan iki tarih düşünüldüğünde, kulenin bu iki tarih arasında yaptırıldığını söyleyebiliriz. Fakat H. 1314 / M. 1896 Kosova Salnamesi'nde Vulçitrın'deki eserler tek tek sayıldığı halde saat kulesinden hiç söz edilmemesi ilginçtir (Kosova 1314: 202).

3.7- RESTORASYON PROJESİ

Yapının tarihi araştırmaları ile birlikte rölövesi ve restitüsyonu hazırlandıktan sonra, yapıda yapılacak onarımlara ilişkin restorasyon yaklaşımı belirlenmiş ve restorasyon kararlarına geçilmiştir. Restorasyon kararlarında, yapıda meydana gelen sorunların kaynaklarına yönelik, kaybolan ve bozulan kısımların onarılmasına yönelik ve değişmişliklere ilişkin kararlar verilmiş ve bu doğrultuda restorasyon projesi hazırlanmıştır. Restorasyon projesinin genel yaklaşımını özetlemek gerekirse;

- 1- Yapının özgün karakterlerinin korunması temel amaç olarak benimsenmiştir.
- 2- Yapıda yapılacak tamamlamalar gerekli olan en az düzeyde yapılacaktır.
- 3- Yapıda saptanan fiziksel bozulma nedenleri ortadan kaldırılacaktır.
- 4- Yapıda yok olan veya hasara uğramış kısımlar, Yapı malzeme ve yapım tekniğine uygun olarak, yapıdan gelen izlere göre onarılacaktır.
- 5- Restorasyon uygulaması, Yapının geleneksel yapı malzemesine ve yapım tekniğine uygun şekilde yapılacaktır.

Şekil 9. Restorasyon projesinden plan, kesit ve görünüşler.

Genel yaklaşım belirlendikten sonra yapıda meydana gelen sorunlara yönelik genel müdahale kararları ortaya çıkmış olup, bunları şu şekilde maddeleştirebiliriz:

- Yapının mevcut durumunun belgelenmesinden sonra, yapıda meydana gelen sorunlar saptanmış, potansiyel ve yeni kullanım olanakları araştırılmış, onarıma yönelik temel yaklaşım ve müdahale biçimleri belirlenmiştir. Restorasyon projesinin amacı, hedef ve ilkeleri, restorasyon projesinin genel yaklaşımı esas alınarak, koruma (konservasyon) kararları verilmiştir.

- Tarihi süreç içerisinde yapıdaki değişikliklerin yapı üstündeki olumlu ve olumsuz etkilerinin değerlendirilmesinin ardından, bu müdahalelere ilişkin kararlar alınmıştır.

- Yapının nitelikli ve önemli bir dönem oluşturan ya da yapıların belli dönemlerine ilişkin önemli bilgi veren ekler muhafaza edilecek, yapının özgün mimari, fiziki ve tasarım özelliklerine zarar veren ekler ise kaldırılacaktır.

- Fiziksel problemlere karşı kalıcı koruma önlemlerinin alınabilmesi ve sorunların tekrar etmemesi için, malzeme onarımlarından önce bu sorunların kaynaklarına yönelik müdahalelerde bulunulmuştur.

- Kaybolan ve bozulan kısımların onarılmasında, yenileme ve değiştirmeden ziyade, mümkün olduğunca mevcut malzeme ve elemanlar korunmuştur.

- Yapının onarımında, yapıda daha önce kullanılmış özgün malzeme ve teknikler kullanılacaktır.

- Uygulamalar uzman ekipler tarafından yapılacaktır.

- Yapıda kullanılan malzemeler üzerinde oluşan bozulma türleri ve nedenleri saptanmış ve bu doğrultuda mevcut sorunlara ilişkin çözümler önerilmiştir.

- Yapının özgün yapısına ve günümüz kullanım şartlarına uygun müdahale kararları verilmiştir.

Diğer bir konu da, yapının işlevi göz önünde bulunarak tespit edilen, kullanıma dönük müdahale kararlarıdır:

1- Günümüzde de kullanılan saat kulesinin korunmasına karar verilmiştir.

2-Avluda yeni yapılacak olan yürüyüş yolları ve sert zeminler taş kaplama yapılacaktır.

3-Saat Kulesinin çevresinde ki lojman ve abdestlik kaldırılarak, projesinde belirtilen yere sosyal tesis ve şadırvan yapılacaktır.

4-Avlu girişinin sağında yer alan Emin Paşa Çeşme kitabesi , sosyal tesis girişinde yapılacak olan çeşmeye konulacaktır.

5-Saat Kulesinin çevresi, çevre düzenleme projesine göre düzenlenecektir.

6-Mevcut wc ve çevresinde ki yıkıntılar kaldırılacaktır. Caminin hela ve abdesthane ihtiyacı yeni inşa edilecek olan sosyal tesiste karşılanacaktır.

7-Saat Kulesinin bodrum kotu, uygulama aşamasında saatin düzenine uygun olarak belirlenecektir.

8-Konusunda uzman kişiler tarafından temizlenerek saat düzeneğinin tekrar çalışması sağlanacaktır.

Şekil 10. Restorasyon projesine göre saat kulesinin restorasyon sonrası gösteren temsili 3D çizimler.

KAYNAKÇA

- Acun 2010: H. Acun, Osmanlı İmparatorluğu Anadolu Saat Kuleleri, Ankara.
- Adivar 1970 : A. A. Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul.
- Aslanapa 1984: O.Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Ayverdi 1956 : E.H.Ayverdi, Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları, *Vakıflar Dergisi*, Sayı III (1956), s. 151-224.
- Ayverdi 2/1981: E.H.Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, (Yugoslavya), C.II, İstanbul.
- Ayverdi 3/1981: E.H.Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, (Yugoslavya), C.III, İstanbul.
- Bay 99/2003: Mahmut Paşa Saat Kulesi (Rahovça Saat Kulesi) , *Bay*, Sayı. 99, s. 43.
- Bay 2005: İpek Saat Kulesi, *Bay*, Sayı, 117, s. 67.
- Bayrakdar 1989: M. Bayrakdar, İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi. (2.Baskı), Ankara.
- Busbecg 1977: O.G.de Busbecg (Çev.A.Kurutluoğlu), *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, İstanbul.
- Çakmak 2000: S. Çakmak, *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları*, İstanbul (Marmara Üniv., Türkiyat Arş. Enst. Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi).
- Çam 1990: N.Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Ankara.
- Dağlı 1997: Y. Dağlı-C.Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, IV. Cilt, Ankara.
- Dernschwam 1987: H.Dernschwam (Çev. Y. Önen), İstanbul ve Anadolu'ya *Seyahat Günlüğü*, Ankara.
- Dizer 1986: M.Dizer, İslâm'da ve Osmanlılarda Saat, *Bilim Birlik Başarı*, Sayı 44, İzmir, s. 13-16.
- Dizer 1990: M.Dizer, *Takiüddin*, Ankara.
- Gündüz 2004: D. Gündüz, Alaturka Saatten Alafranga Saate Geçiş, Osmanlı'nın Mekanik Saatle Buluşması, *Zaman İçinde İstanbul*, Sayı: 51 (Ekim 2004), s.120 -126.
- İbrahimgil/Konuk 2006: M. Z. İbrahimgil - N. Konuk, *Kosova'da Türk Mimari Eserleri, I - II*, Ankara.
- Kienitz 1963: F.K.Kienitz, Osmanische Uhturme, Ein Stück Kulturgeschichte aus Alten Türkischen Stadten, *Mitteilungen, Deutsch Türkische Gesellschaft E. V.*, Heft 54 (Bonn 1963), s. 2 - 5.
- Kosova 1314: 1896 (hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi, İstanbul 2000.
- Meyer 1971: W. Meyer, *Topkapı Sarayı Müzesindeki Saatların Katalogu*, İstanbul.
- Öney 1992: G.Öney, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, (3.Baskı),Ankara.
- Özdemir 1994: K. Özdemir, Osmanlı'da Batılılaşmanın Kentsel Simgeleri: Saat Kuleleri, *Art Decor*, (Eylül 1994), s.89-94.
- Ruska 1967: J.Ruska, Saat, İslâm Ansiklopedisi, C.10,s.2 -3.
- Sakaoğlu 2007: Necdet Sakaoğlu, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası [1907-1908]*, İstanbul: Deniz Kültür Yayınları.
- Şapolyo 1969: E.B.Şapolyo, Saat Kulelerimiz, Önasya, sayı 44 (Nisan 1969), s. 10-11.
- Tekeli 1966: S.Tekeli, *16. Asırda Osmanlılarda Saat ve Taküüddin'in Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar*, Ankara.
- Tuğlacı 1985: Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Turan/İbrahimgil 2004: Ö. Turan-M. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, Ankara.
- Üçok 1979: B.Üçok, İslâm Tarihi, *Emeviler - Abbasiler*, İstanbul.
- Vırmiça 1997: Raif Vırmiça, *Priştine Camileri*, Prizren: Türk Demokratik Birliği Yayınları.
- Vırmiça 1999: Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Vırmiça 2001: R. Vırmiça, Geçmişten Günümüze Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, C. 2, Ankara, s. 781 - 798.
- Vırmiça 2002: Raif Vırmiça, *Kosova Hamamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zetterstéen 1977: K.V.Zettersteen, Harunürreşid, İslâm Ansiklopedisi, C.5/1, s.304 – 305.

Haydar Kadı Camisi Restore Edildi

Makedonya'nın Manastır kentinde bulunan Haydar Kadı Camisi, Manastır Kadısı Haydar Efendi tarafından H. 969/M. 1561-62 yılında inşa ettirilmiştir. Tarihi Eserlerini Koruma Enstitüsü tarafından verilen 14.11.1950 tarihli, 1740 Karar Numaralı resmi Kararname ile cami bir kültürel anıt olarak tescil edilmiştir. Cami, 1912 yılında Balkan Savaşları esnasında terk edilmiş, 1957/58 yıllarında da yapıyla ilgili tekrar koruma çalışmaları başlatılmıştır. 1984 yılında, Üsküp - Kültür Anıtlarını Koruma Enstitüsü tarafından caminin mevcut durumu raporla belgelenmiş ve son onarımın başladığı 2014 yılına kadar da Manastır Müze Müdürlüğü tarafından depo olarak kullanılmıştır. Arşiv kayıtlarından, yapının bir külliye parçası olduğu anlaşılmaktadır. Külliye'nin 1921 yılına kadar faaliyette olan mektep ve medresesi bulunmaktaydı. Tek kubbeli cami tipolojisinde olan yapının kuzey cephesinde üç kubbeli bir açık son cemaat mekânı bulunmaktadır. Harim kare şeklinde olup iç ölçüleri 11.03 m x 11.13 metredir ve 19.05 m yüksekliğinde, 12 köşeli tambur üzerinde bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişte dört köşede tromplar kullanılmıştır. Kuzey-batı köşede içeriden geçilen minare kaidesi yer alır.

Makedonya Cumhuriyeti Milli Konservasyon Merkezi ile T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında; "Makedonya, Manastır, Haydar Kadı Camiinin Restorasyonuna Yönelik Rölöve, Restitüsyon, Rekonstrüksiyon, Restorasyon, Statik ve Tesilat (Elektrik ve/veya Makina) Projelerinin ve Raporlarının Hazırlanması Çalışmaları Alanında» 05.12.2012 tarihinde işbirliği protokolü ve sonrasında işbirliği ek protokolü imzalanmıştır. Anılan protokoller doğrultusunda öncelikle yapının projeleri hazırlanmış ve 14.02.2014 tarihli ve 08-525/1 No/lu Üsküp Tarihi Eserleri Koruma Müdürlüğüne oluşturulan Komisyon tarafından projeler onaylanmıştır. Haydar Kadı Camii'nin onarım ihalesi ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiş olup, 12 Mayıs 2014 tarihinde yüklenici firmaya yer teslimi yapılarak onarıma başlanılmıştı.

Osmanlı döneminde merkezi bir noktada olan Haydar Kadı Camisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü restorasyon çalışmalarının ardından, 4 Kasım 2016 Cuma günü düzenlenen törenle, 104 yıl sonra yeniden ibadete açıldı. Açılıшта Türkiye ve Makedonya'dan çok sayıda üst düzey yönetici hazır bulundu. Başbakan Yardımcımız Sayın Veysi Kaynak, AK Parti İstanbul Milletvekili Hüseyin Bürge, Genel Müdürümüz Sayın Dr. Adnan Ertem, Makedonya Başbakan Yardımcısı Festim Halili, Makedonya İslam Birliği Başkanı Süleyman Recepti ve diğer yetkililer katıldı.

